

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Leven en sterven langs de Limes : het fysisch-antropologisch onderzoek van vier grafveldpopulaties uit de noordelijke grenszone van Germania Inferior in de Vroeg- en Midden-Romeinse tijd

Smits, E.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Smits, E. (2006). Leven en sterven langs de Limes : het fysisch-antropologisch onderzoek van vier grafveldpopulaties uit de noordelijke grenszone van Germania Inferior in de Vroeg- en Midden-Romeinse tijd. Amsterdam: in eigen beheer.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Samenvatting

De verovering van grote delen van Noordwest-Europa door de Romeinen bracht vele inheemse stammen rond het begin van de jaartelling in aanraking met een vreemde overheerser. Na de eerste oorlogen die gepaard gingen met genocide en grote volks- of stamverhuizingen keerde een relatieve rust weer en volgde een fase van integratie. De aanleg van een infrastructuur, handelsnetwerken en de consolidatie van de noordelijke grens langs de Benedenrijn had tot gevolg dat de bewoning in de *limes*-zone complex en divers van aard werd. In de grensregio werden nederzettingen gebouwd in de nabijheid van de forten omdat de vestiging van *castella* en de legering van troepen gepaard ging met een toestroom van bevolkingsgroepen, voornamelijk uit het achterland van het Romeinse Rijk.

In dit proefschrift wordt het onderzoek gepresenteerd van de menselijke (crematie)resten uit vier grafveldpopulaties in het noordelijke grensgebied van *Germania inferior*. Het richt zich op de demografische en culturele samenstelling van deze populaties en de veranderingen daarin gedurende de eerste twee eeuwen na Chr.

Door de ligging van de onderzochte grafvelden nabij militaire forten en *vici* bestond bij aanvang van het onderzoek de verwachting dat in deze grafvelden zowel militairen als burgers begraven zouden zijn. Vooral in de 1^e eeuw zou de militaire component sterker aanwezig zijn door de vele oorlogshandelingen in deze periode. In de 2^e eeuw zouden door de relatieve rust en welvaart, de *Pax Romana*, de grafveldpopulaties meer evenwichtig van samenstelling zijn geweest en voornamelijk uit de burgerlijke bevolking van de nederzettingen hebben bestaan. Door de veronderstelde toegenomen welvaart zou de gezondheid van de bevolking in vergelijking met de 1^e eeuw na Chr. zijn verbeterd.

Om deze veronderstellingen te toetsen is het menselijke skeletmateriaal, voornamelijk crematieresten, onderzocht van de volgende grafvelden: Valkenburg-Marktveld, Nijmegen-Museum Kamstraat, Moers-Asberg en Krefeld-Gellep.

Het grafveld van Valkenburg was in gebruik gedurende de eerste twee eeuwen na Chr. en omvatte 520 crematie- en 134 inhumatiegraven. Het lag in de nabijheid van het *castellum Praetorium Agrippinae* en de burgerlijke nederzetting op de Woerd.

Te Nijmegen zijn vele sporen van militaire en burgerlijke bewoning aangetroffen. Het grafveld Nijmegen-Museum Kamstraat dateert uit circa 30 tot 70 na Chr. Het onderzochte deel van het grafveld omvatte 131 graven met crematieresten die behoorden tot een groter complex dat door de huidige bebouwing niet volledig is opgegraven.

Moers-Asberg is de locatie van de *vicus* nabij het *castellum Asciburgium*. Hier lagen twee grafvelden, het noordelijke en het zuidelijke grafveld. Van het noordelijke grafveld zijn 89 graven met crematieresten onderzocht, die dateren uit de 1^e en 2^e eeuw. Van het zuidelijke grafveld zijn 94 graven met crematieresten gebruikt voor een vergelijking van de demografische structuur met die van het noordelijke grafveld.

Het uitgestrekte grafveld van Krefeld-Gellep ligt nabij het *castellum Gelduba*. Het aantal onderzochte crematiegraven uit de eerste drie eeuwen na Chr. bedraagt 670.

De crematiegraven uit deze grafvelden vertoonden een diversiteit die tot uitdrukking komt in de verschillende graftyten. De hoofdcategorieën zijn: Urngraven (U), Urngraven met brandstapelresten (Us), *Brandgruben*-graven (Bg), *Brandschüttungs*-graven (Bs), graven met een concentratie schone crematieresten (Cr) en *Bustum*-graven (Bu). De resultaten van het fysisch-antropologisch onderzoek zijn in samenhang met de informatie over de graftyten en de datering van de graven bestudeerd.

Het onderzoek van elk grafveld komt in een apart hoofdstuk met dezelfde opbouw aan bod. Eerst is een beschrijving gegeven van de kwaliteit van de crematieresten en de onderzoeksmogelijkheden. Vervolgens zijn de resultaten van de geslachts- en leeftijdsbepaling in sterftecurven verwerkt, gevolgd door een beschrijving van de demografische samenstelling van de grafveldpopulaties, mogelijk opgesplitst naar de 1^e en de 2^e eeuw. De gezondheid van de populaties wordt besproken aan de hand van de pathologische botveranderingen, de gereconstrueerde lichaamslengte en de gemiddelde levensduur. Daarna wordt de wijze van bijzetting beschreven aan de hand van de datering van de graven, de gegevens over het geslacht, de leeftijd en het graftype.

De beschrijving van de crematieresten aan de hand van het gewicht, de fragmentatie en de inventarisatie van de verschillende skeletdelen, heeft aangetoond dat de kwaliteit voor het onderzoek het beste is wanneer de resten in een urn waren bijgezet. De crematieresten afkomstig uit die graftyten waarbij een deel van de crematieresten los in een kuil was begraven, bieden de minste onderzoeksmogelijkheden omdat de kwaliteit relatief slecht is. De groep *Bustum*-graven vertoont de grootste variatie. In Valkenburg leverden deze graven meer crematieresten op dan in Moers en Krefeld, waar de crematieresten voor een deel uit de grafkuil verwijderd leken te zijn. In Moers waren bovendien de crematieresten in een aantal *Bustum*-graven op een hoopje gedeponerd en in Krefeld was in een aantal van deze graven een urn bijgezet in de kuil. De kwaliteit van de crematieresten uit de *Bustum*-graven is daarom wisselend.

De onderzoeksmogelijkheden variëren wat betreft de leeftijdsbepaling van circa 50% tot 70%. Bij 52% tot 89% van de crematieresten van volwassenen was een geslachtsbepaling mogelijk. Dit is een belangrijke aanvulling voor de archeologische geslachtsbepaling die berust op de zogenaamde geslachtsgebonden bijgaven in de graven. In die gevallen waar de fysisch-antropologische en de archeologische geslachtsbepaling beide voorhanden zijn, komen de resultaten op een enkele uitzondering na goed overeen. De geslachtsgebonden bijgaven uit de vrouwengraven zijn *fibulae*, sieraden, toiletgerei en specifieke gebruiksvoorwerpen. Voor de mannengraven zijn dit bepaalde typen *fibulae*, wapens en gereedschappen.

De samenstelling van de grafveldpopulaties laat voor beide eeuwen slechts accentverschillen zien. Er bestond in de 1^e eeuw geen overschot aan mannen in de weerbare leeftijd. De kindersterfte was hoog en de meeste volwassenen stierven tussen de 20 en de 40 jaar. De burgerlijke bevolking volgde bij de behandeling van de doden voor een deel de oude gebruiken, maar ook waren er aanpassingen aan de Romeinse regelgeving. De doden werden gecremeerd; alleen pasgeborenen werden begraven. In het geval van bijvoorbeeld oorlogshandelingen werd afgeweken van de normale procedures. De slachtoffers werden zonder blijk van ceremonieel begraven, de

inhumatiegraven te Krefeld en mogelijk ook die van volwassenen in Valkenburg zijn daarvan een voorbeeld.

Over de gezondheid van de populaties en verschuivingen daarin door de tijd heen, zijn geen uitspraken mogelijk. Door de gefragmenteerde en meestal incomplete aard van de crematieresten zijn veel pathologische botveranderingen niet meer waarneembaar. Ook de datering van de meeste graven is daarvoor niet voldoende nauwkeurig. Een gunstige uitzondering is het toxicologisch onderzoek naar het loodgehalte van de botten van pasgeborenen in Valkenburg. Dat heeft aangetoond dat dit lood via de voeding van de moeder opgenomen moet zijn geweest. Het lood in de voeding, bijvoorbeeld in de wijn, had op deze wijze een nadelige invloed op het ongeboren kind, en leidde tot afgebroken zangerschappen en een hoge perinatale sterfte.

De variatie aan graftypen vertoont een chronologische trend die indirect in verband kan staan met de herkomst van de verschillende bevolkingsgroepen in Nedergermanië. De urngraven zonder of met brandstapelresten (U- en Us-graven) kwamen vooral in de 1^e eeuw voor, toen troepen en mogelijk ook burgers uit het Gallische achterland in de forten en nederzettingen verbleven. De *Bustum*-graven (Bu-graven) verschenen na de Bataafse opstand tijdens de legering van troepen uit het Balkangebied. Deze graven zijn ook in de 2^e eeuw aangelegd. *Brandschüttungs*-graven (Bs-graven) en graven met schone crematieresten (Cr-graven) verschenen aan het einde van de 2^e eeuw. De *Brandgruben*-graven (Bg-graven) kwamen in beide eeuwen voor en vormden het grootste deel van de graven. De Bg-, Bs- en Cr-graven waren waarschijnlijk van inheemse oorsprong en hielden geen verband met de aanwezigheid van militairen uit andere streken.

De Urn- en *Bustum*-graven wijzen op een uitheems ritueel dat door de lokale bevolking overgenomen is. De variatie in de *Bustum*-graven, met een nabehandeling van de crematieresten of het plaatsen van een urn in sommige graven, duidt op de vermenging van verschillende tradities.

Het onderhavige onderzoek heeft aangetoond dat op het niveau van de grafvelden, door de integratie van fysisch-antropologische en cultureel archeologische gegevens zinvolle uitspraken mogelijk zijn over de demografische en culturele kenmerken van de betreffende populaties. Dit heeft geleid tot een model voor de samenstelling van de bevolking in de *limes*-zone van *Germania inferior* gedurende de Vroeg- en Midden- Romeinse tijd. In het grensgebied woonde de inheemse bevolking naast burgers en militairen uit Gallië en legereenheden uit het Balkangebied.

De onderzoeksmogelijkheden geven aanleiding tot het formuleren van een onderzoeksagenda voor *Germania inferior*. Hierbij worden een aantal (micro-) regio's gedefinieerd met elk een verscheidenheid aan bewoningsvormen zoals militaire forten, grootschalige stedelijke agglomeraties, kleinschalige burgerlijke nederzettingen en *villae*. Door middel van gecombineerd fysisch-antropologisch en cultureel archeologisch onderzoek kan inzicht in de demografische en culturele diversiteit van deze gebieden met hun uiteenlopende bewoningsvormen en een beter begrip van de samenleving in dit deel van het Romeinse Rijk evenals van de mogelijkheden en beperkingen van deze benadering worden verkregen.

